کوردستانی پشت قەفقاس و خوێندنەوەیەکی ڕەخنەگرانە
ئیسماعیل مەحموودی

کوردستانی پشت قەفقاس و خوێندنەوەیەکی ڕەخنەگرانە ئیسماعیل مەحموودی ناوونیشانی کتێب:

هەورامی، ئەفراسیاو .کوردستانی پشت قەفقاس، دۆسیەی ،تاوانەکانی رژێمی سۆڤیت بەرامبەر بە کوردەکانی ئەم وڵاتە ،پێداچوونەوەی سەدیق ساڵح، سلێمانی، بنکەی ژین،٢٠٠٦ لاپەرە٤٨٧

بابەتی کتێب:

پەردەهەڵدانەوە لە تاوانەکانی رژێمی ڕووسیا بەرامبەر بە کوردەکانی ئەم وڵاتە و هەروەها نووسینەوەی بەشێک لە مێژووی کوردستانی پشت قەفقاس، بابەتی سەرەکی ئەم کتێبەیە.

خوێندنەوەی ئەم کتێبە لە دوو بەشدا ئاراستە دەکرێت، پێناسەی نووسەر و خوێندنەوەیەکی ڕەخنەگرانە.

پێناسەی نووسەر:

ئەفراسیاو هەورامی لە دایک بووی ساڵی ١٩٥٧ی شارۆچکەی ئێران یمانگای مامۆستایانی لەنۆدشە سەر بە ناوچەی هەورامانە .پە و بوەتە مامۆستا لە ناوچەی سەردەشت .لە سەرەتای واو کردووەتە دەسپێکردنی شۆڕشی گەلانی ئێران گەڕاوەتەوە نۆدشە و لە ناوچەی هەورامان دەستی بە چالاکی سیاسی کردەوە و پاش سەرکەوتنی کان بۆشتاتای هەرەشۆڕش ناچار بووە وڵات جێ بهێڵێت .سە زانکۆکانی مۆسکۆ مۆسکۆ و خوێندنی یاسای لە تەخوێندن چووە و رگرتوەمێژوودا وە ی دکتۆرای لەپاشان بڕوانامە .پێداوەدرێژە تیکێتی سۆڤیەکانی یەئارشیڤی کۆمارە لە رقاڵی کارکردن بووەسە و گۆڤار و ڕۆژنامەی لەوەپێشوو .ژمارەیەک وتار و لێکۆڵینە ریمبەوی 15 ی دیسەشەلە وەداخەبە .وەتەمیداکاندا بڵاوکردووە ٢٠١٠. کۆچی دوای کردوە

،م2004ردەزگای سەت، دەعیدی پیران وسۆڤیە١(شۆرشی شێخ سە

،بی بیروهۆشیاری2004کتەت، مەکانی سۆڤیە٢(تراژیدیای کوردە

.تیدای سۆڤیەنامەڵگەندێ دیکیومێنت و بەهەرزانی لەفابە٣(مستە
،زگای ئاراس2003دە

یدەسەل ئێران و تورکیادا)لەگەکانی رووسیا لەڕەشە٤(کورد لە
بیکتەمە. .وەرووسیە رگێرانی لەمدا..(وەهەنۆزدە
بیروهوشیاری2004

ری رووباری ئاراس .وەڕگێڕانیوبەتا ئە وەکوردستانی ئێراقە٥ (لە
،وە بۆ رووسی.2003فارسیە لە

کانی ئاراس..وەڕگێڕان لەتا لێوارەهە وەهابادی خوێناویەمە٦(لە
،بۆ رووسی.وەفارسیە

ی رزگاریخوازی کورد.وەڕگێڕان لەوە٧ (بارزانی و بزوتنە
میردەسەی کورد لەوەبۆ روس 2005 ٨(بزوتنە وەکوردیە
،بۆ فارسی وەرووسیە رخدا.وەڕگێڕان لەهاوچە

می کۆماریردەسەربایجان و کوردستان لەکانی ئازەندییە٩ (پێوە
،هاباد دامە

،زگای موکریان ۲۰۰ ۲تدا .دەرشیفی رووسیا و سۆڤیەئە ۱۰ (کورد لە

ی ژین-2004فقاز..سلیمانی بنکە۱۱(کوردستانی پشت قە

سهێنانیرەربایجان و هە۱۲ (پێوەندییەکانی کوردستان و ئازە
ی ژین ۱۳،2008ساڵی1946 دا ..سلیمانی بنکە ردوو لا لەهە

کانی رۆژهەڵاتی کوردستان، پیش۱۳ (سیناریوی ڕووداوە
هابادزراندنی کۆماری مەدامە

رگێران بۆریتانیا .وەکانی بەنامەڵگەبە ۱٤(کورد و کوردستان لە
، رووسی

کراوەچاپ نە رگەر کوردناسی . .دووبەسە۱٥ (بیبیلۆگرافیا لە
..تەی سمکۆ و سۆڤیەوەکوردی، ۱٦ (بزوتنە بە کراوە وەرووسیەلە
،کراوە۱۷ (شێخ عبدوسلام بارزانی .چاپ نەکراوەچاپ نە

،کراوەکانیان .چاپ نەڕینەکانی خۆراسان و ڕاپە۱۸(کوردە

رگێران بۆ کوردی.چاپ١٩(مێژووی کوردو کوردستان..وه
،کراوه‌نه

ت به‌باره‌تاران سه ریکا له‌مه‌تی ئه‌فاره‌کانی سه‌نامه‌ڵگه‌٢٠(به
رگێرانم .وه‌ڕی جیهانی دووهه‌می شه‌رده‌سه کانی ئێران له‌رووداوه
بۆ کوردی وه‌روسیه له

٢١ (کومه‌ڵه‌ی ژیکاف .سه‌رجه‌می به‌رهه‌مه چاپکراو و
.نه‌کراوه‌کانی نووسه‌رن

:مه‌به‌ستی نووسه‌ر له نووسینی ئه‌م کتێبه

چۆنیه‌تی دامه‌زراندنی کوردستانی سوور)٣٠- ١٩٢٣ (و هه‌ڵوه‌شانه‌وه‌ی ئه‌م قه‌واره کوردییه و سه‌ره‌نجام ده‌ربه‌ده‌رکردنی کورد له سه‌رده‌می ستالیندا ئامانجی سه‌ره‌کی نووسه‌ر له نووسێنی ئه‌م کتێبه‌دا بووه .نووسه‌ر ده‌یه‌وێت په‌رده له سه‌ر ئه‌م به‌شه گرنگه‌ی مێژوو هه‌ڵبداته‌وه و هه‌روه‌ها له رێگه‌ی به‌ڵگه‌وه تاوانی ڕووسه‌کان له ئاست کورد بخاته روو) .هه‌ورامی،٢٠٠٦ :٥ (

لەم کتێبەدا نووسەر دەیەوێت ئەو ڕوانگە سەقەت و سەیرە کە سەردەمانێک لە کوردستاندا باوو بووە و پێوابوو رووسیا و سۆڤێیەت دڵسۆز و پشتیوانی زمان و گەلی کورد بوووەن بخاتە بەر ڕەخنە و بیسەلمێنێت بە پێچەوانەوە ڕووسەکان زۆرترین تاوانیان دەرهەق بە گەلی کورد کردوە.

بابەت:

ناوونیشانی سەرەکی ئەم کتێبە هەڵگری سێ وشەی »کوردستانی« و »پشت« و »قەفقاس«ە و هەروەها ناوونیشانی فەرعی و لاوەکی بریتیە لە هەشت وشەی »دۆسیەی«، »تاوانەکانی«، »رژێم«، »سۆڤیت«، »بەرامبەر«، »بە«، »کوردەکانی«، »ئەم«، »وڵاتە«، ناوونیشانەکان هەڵگری دوو واتان :

یەکەمیان گوزارەشت لە مێژووی دەسەڵاتێکی کوردی نەناسراو و کەمتر ناسراو بە نێوی »کوردستانی پشت قەفقاس« یان کوردستانی سوور« دەکات و دووەم تاوانەکانی رژێمی سۆڤێیەت» دەرهەق بە کوردەکانی ئەو ناوچەیە دەخاتە روو .خاڵی گرنگ لەم نێواندا ئەوەیە لە ناوونیشانی ئەم کتێبەدا، بازنەی زەمەنی توێژینەوە دیاری نەکراوە گەرچی لە پێشەکیدا ئاماژەی پێکراوە.

ناوونیشانی ئەم کتێبە باس لە چەمکی کوردستان و دەسەڵاتێک بە نێوی کوردستانی پشت قەفقاس دەکات نە کوردەکانی قەفقاس و ئەم چەمکە هەڵگری واتای سیاسیە واتە دەیەوێت لە دەوڵەت یان دەسەڵاتێکی کوردی نەناسراو باس بکات .خاڵی گرنگتر لەم نێوانەدا ئەوەیە لە ناوونیشانی فەرعی و لاوەکی کتێبەکەدا وشەی بایەخدارانەی »تاوان« دەبینرێت و هەر لە سەرەتاوە دەیەوێت خوێنەر بۆ بیستنی تاوانی سۆڤییەت دەرهەق بە کوردەکانی قەفقاس ئامادە بکات و خاڵی دیکە ئەوەی ناوونیشانی »کوردستانی پشت قەفقاس« بە رەنگی سوور نووسراوە و رەنگی سوور لەم ناوونیشانە دوو واتای هەیە :یەکەم ئەوەی ئەم دەسەڵاتە کوردیە لە ناوچەی چەپی سۆڤییەت بووە و دووەم ئەم دەسەڵاتە شەهیدکراوە و بە واتەیەک خوێناوی کراوە و هەروها زەمینەی رووبەرگ، وێنەی چیا و بەفرە و لە ئەساسدا هێمایەکە بۆ کوردستانی بوونی ئەو ناوچەیە و بوونی جیا و بەفر وەک هێمایەکە بۆ نیشتمانی کوردان.

رەنگی سوور و هێمای زەمینەی کتێبەکە و دوو چەمکی کوردستان و تاوان دەتوانێت نیشاندەری بۆچوونی نووسەر بن لە ئاستی پرسەکە و بە واتایەک دەتوانێت هەڵگری روانینی بایەخدارانە و هەستیارانەی نووسەر لە ئاست ئەم پرسەدا بێت.

-بە گشتی مێژوو و چۆنیەتی دامەزراندنی کوردستانی سوور)٣٠ ١٩٢٣ (و هەروەها هۆکارەکانی هەڵوەشانەوەی ئەم قەوارە کوردییە

و سەرەنجام دەربەدەرکردنی دانیشتووانی ئەم قەوارە کوردییە لە سەردەمی ستالین)هەورامی،٢٠٠٦ :٥ .(بابەتی سەرکی ئەم کتێبەیە واتە کتێبەکە مێژوویی و سیاسیە و بازنەی لایەنگرانی سیاسەت و مێژووی کورد، بەردەنگی سەرەکی ئەم کتێبەن.

ناوەرۆک:

کتێبەکە لە ئەساسدا هەڵگری یەک پێشەکی و پانزە بەش و بەشی بەڵگەنامەیە.

پێشەکی:

باسکردن لە هۆکارەکانی نووسینی ئەم بەرهەمە واتە چۆنیەتی دامەزراندنی کوردستانی سوور)١٩٢٣-٣٠ (، هەڵوەشاندنەوەی کوردستانی سوور، بارودۆخی دانیشتووانی کوردستانی سووری پاشی هەڵوەشاندنەوە، هەروەها ئاماژەکردن بە مێژووی کورد لەم ناوچەیە بابەتی سەرەکی پێشەکی ئەم کتێبەیە.

نووسەر پێوایە بە پێی ئەو بەڵگە و سەرچاوانە کە لەم بەرگەدا ناویان هاتووە ، هیج گۆمان لەوە ناکرێت کە بەشێک لە خاک و نەتەوەی

کورد هەر لە کۆنەوە کەوتوەتە نێو هەرێمی پان و بەرینی قەفقاس)هەورامی،٢٠٠٦: ٦ (و لەم بارەوە دەنووسیت »:مێژووی جێگیربوونی کورد لە هەرێمی قەفقاسدا لە هی زۆر گەلی دیکەی ئەم هەرێمە کە ئەمرۆ دەوڵەت و قەوارەیان هەیە یان نیانە کۆنترە«)هەورامی،٢٠٠٦: ٦ (

نووسەر لە درێژەی مێژووی پێوەندی کورد و ناوچەی قەفقاس دەنووسێت»:بە بۆنەی ئەوەی بەڵگەی پێویست نەبووە بۆ ئەو سەردەمەی واتە پێش گرتنە دەسەڵاتی بەلشەویکەکان لە ڕووسیا و لەویشەوە بۆ کاتی دەست بەسەرداگرتنی پشت قەفقاس لە لایان ڕووسیاوە لە سەرەتای سەدەی نۆزدەهەمدا و چۆنیەتی ژیان و بە سەرهاتی کوردی ئەم بەشەی کوردستان و لەویشەوە بۆ ئەو سەردەمانەی کە هێشتا قەفقاس وەک میرایەتییەکی خان و سەردارنشین لە چوارچێوەی پاشایەتی ئێراندا و بەشێکیشی جاروبار لە ژێر دەسەڵاتی ئیمپڕاتۆرییەتی عوسمانیدا بووە و سەربەخۆ یا نیوە سەربەخۆ بوون«)هەورامی،٢٠٠٦: ٥ (

نووسەر لە درێژەی پێشەکیەکەدا باس لە ناوچەی »ناگۆرنا« وەک »:ناوچەی هەرێمی سوور دەکات و لەم بارەوە دەنووسێت چاوخشاندنێک بە مێژووی ناگۆرناقەرەباغدا ئەو راستییە دەسەلمێنێ کە ئەم هەرێمە هیچ کاتێک و لە هیچ بڕیارێکدا سەر بە خاکی ئازەربایجان یا ئەرمینیا نەبووە .هیچ لایەکیان باسی درو

ستبوونی کوردستانی سوور سەرژمێری کوردەکان و سەرچاوە .مێژوویەکانیش سەبارەت بە کورد لەم ناوچەیە ناکەن دروستبوونی قەوارە و ناسنامەیەکی کوردی یا بەڕێوەبەرێتییەکی کوردی کە سنوورەکانی دیاریکراو و زۆربەی هەرەزۆری دانیشتوانی کورد بووە و دەسەڵاتدارانی سۆڤێت دانیان پێدا ناوە فاکتێکی مێژوییە هیچ لایەکیان ناتوانن خۆیانی لێ بدزنەوە بەڵام نە ئەنقەست باسی ناکەن)هەورامی،٢٠٠٦ :٩ (و دواتر واتە لە ڕێکەوتی ٧/٧/١٩٢٣دا ناگورنا قەرەباغ خرایەوە سەر ئازەربایجان)هەورامی،٢٠٠٦ :١٥ (و ئەرمنیەکانی قەرەباغیش لە ١٩٩١ سەربەخۆیی ئەم هەرێمەیان ڕاگەیاند)هەورامی،٢٠٠٦ .١٦ (و کوردیش بێ بەش کرا:

هەر لەم پێشەکیەدا بە شێوەیەکی خێرا ئاماژە بە چۆنیەتی لە نێوبردنی کورد و دەرکەردنیان لە ماڵ و نیشتمانیان دەکات و هەردوو وڵاتی ئازەربایجان و ئەرمەنیا تاوانبار دەکات و بۆ وێنە سەبارەت بە ئەرمەنیا دەنووسێت »:ئەرمەنیەکان بەڵێنی زۆریان ،بە کوردەکانی ئەرمەنستاندا کە پاش ئازادکردنی ناگورنا قەرەباغ کوردستانی سوور سەر لە نوێ دادەمەزرێننەوە، بۆ ئەوەی کوردە ئێزیدکانیش بەشداری ئەو شەڕە ماڵویرانکەرە بکەن و ژمارەیەکی زۆریان بکوژرێ و بریندار ببێ ، بەڵام کورد نەیوێرا بگەڕێتەوە ئەوێ و باسی کوردستانی سوور بکات«)هەورامی،٢٠٠٦ :١٧- ١٦ (لە ئیدامەدا نووسەر ئاماژە بە مێژووی کوردستانی پشت قەفقاسی پێش لکاندن بە ڕووسیا دەکاژ و دەڵێت لە بەر نەبوونی

بەڵگە لەم بارەوە ئاماژەی پێویست نەکراوە بۆیە دەڵێت بەرگی دووەمی ئەم کتێبە تەرخان دەکرێت بەو بابەتە و بۆیە ئەم کتێبە دەبێت وەک بەشی یەکەمی مێژووی کوردستانی پشت قەفقاس تەماشا بکرێت.

بەشی یەکەم:

بەشی یەکەم دەکرێت بڵێین تەرخانکراوە بۆ ئەم بابەتانە»شوێنی نیشتەجێی کورد لە وڵاتانی پێشووی سەر بە سۆڤیت«،»کورد لە سەرژمێریەکاندا«،» کورد یا کوردستانی پشت قەفقاس لە سەرچاوە رووسیەکاندا«، »کوردستانی پشت قەفقاس لە بەڵگەنامە و سەرچاوەکانی سۆڤێتدا«،»کوردی پشت قەفقاس لە سەرژمێریەکانی رووسی و سۆڤێتیدا«، »ژمارەی کوردی سۆڤێت لە سەرژمێریەکاندا« و» داشناکەکانی ئەرمەنستان و موساواتییەکانی ئازەربایجان.«

نووسەر لە بەشی »شوێنی نیشتەجێی کورد« بە شێوەیەکی ورد باس لە شوێنی نیشتەجێی کورد لە وڵاتانی پێشووی سەر بە سۆڤیت دەکات و ناوچە کوردنیشینەکانی ئەو بەشە وا دیاری

دەکات» :لە ئەرمەنستان :لە ناوچەکانی
،ئالاران،ئارتاسات،ئارتی،ڤیدین، باسارگیچار، دیلمیان، کوتائیس
تالین.ئەچمیازدین.شائومیان، ناوچەی ئاپاران، ئەکتیمبریان و
کوردە سونییەکانی ئەرمەنستان لە ناوچەکانی)٠٠٠شاری ئیرەڤان
باسارگیچار، ئارتاشات ژیاون .(ئازەربایجان :لە ناوچەکانی
زەنگیلان، کەڵباجار، قوتابلی، لاچین، ئیسماعیل .کازاخستان :لە
هەرێمی ئالمائاتا .لە تورکمەنستان :لە عەشق ئاباد،ماری و
گوئیک تەپە، کائاخکین .جۆرجیا:زۆربەیان ئیستا لە شاری بتلیس
جێگیرن و پێش گواستنەوەیان لە ١٩٤٤دا کوردەکانی جۆرجیا لە
ناوچەکانی باشووری جۆرجیادا کە هاوسنووری تورکیان، واتە
٠٠٠ناوچەکانی ئاخالتیس)میسخیتی(،ئادیگی،ئەسپیندزە و
،قرقیزستان :لە ناوچەکانی ئوش،تالاس، جەلال ئاباد.
،فرونزە..ئوزبەکستان :هەرێمی تاشکەنت، سەمەرقەند،ف یرگانە
بوخارا، .کاشکادەرین) «.هەورامی،٢٠٠٦ :٢١-١٨(

لە بەشی کورد لە سەرژمێریەکاندا سەرەتا ئاماژە بە هەندێ
سەرچاوە دەکات کە باسیان لە رێژەی کورد کردوە و بە پێ
سەرژمێری گشتیی یەکێتیی سۆڤێتی ساڵی ١٩٨٩ ، پاش
خشتەبەندی ناوچە کوردنیشینەکانی ئەو وڵاتە، کۆی کورد بە
١٥٢٧١٧ کەس دیاری دەکات و لە درێژەی باسەکدا باس لەو
هۆکارانە دەکات کە دواتر کورد لە سەرژمێریەکاندا کەمدەکات یان
تەنانەت باس لێوە ناکەن .خاڵی گرنگ ئەوەیە کە د،هەورامی بە

ورد بینی و بە پێ ڕەوتی مێژوو ئەو شتە دەخاتە ڕوو کە چۆن لە سەرژمێریەکانی پاش ساڵی ١٩٨٩ کورد بەرە بەرە کەمدەکات و تەنانەت بە ئەنقەست و بە ئامانجی سیاسی بەپەراوێز دەخرێن و تەنانەت وەک ئازەری و ئەرمەنی دەژمێردرێن) .هەورامی،٢٠٠٦ (٥١-٢٧ :

هەورامی لە بەشی »کورد یا کوردستانی پشت قەفقاس لە سەرچاوە رووسیەکاندا« ئاماژە بە راوبۆچوونی چەندین مێژوونووس و رۆژهەڵاتناسی رووسی وەک گ.ف .گورسین، مینۆرسکی، خاتو ئارسیتوڤا سەبارەت بە بوونی کورد لە ناوچەی قەفقاس و دەسەڵاتی بنەماڵەی شەدادیان و دەسەڵاتیان لە هەرێمێکی بەرفراوان لە رووباری کوریەوە تا رووباری ئاراس وەک بەڵگە دەکات)هەورامی،٢٠٠٦ :٥٢ (و هەروەها ئاماژە بەو سەرچاوانە دەکات کە باس لە دەسەڵاتی کوردی لەو ناوچەی دەکەن بۆ نموونە »بۆکشپان« نووسەری کتێبی کوردەکانی ئازەربایجان کە ئەو بەشەی کوردی ئازەربایجان بە کوردستان ناو دەبات)هەورامی،٢٠٠٦ :٥٤(

نووسەر لە بەشی»کوردستانی پشی قەفقاس لە بەڵگەنامە و سەرچاوەکانی سۆڤێتدا« بە کەڵک وەرگرتن لە بەڵگەی کۆبوونەوەی کۆمسیۆنی پارتی کۆمۆنیستی ئازەربایجان و کتێبەکە بوکشان، باس لەوە دەکات کە لە ساڵی ١٩٢٣ کۆمسیۆن بریاری

ئۆتۆنۆمی کوردستانی سوور دەردەکات کە پێک دێت لە ناوەند و سنوورەکانی لە چوارچێوەی ئۆتۆنۆمی باگورنا قەرەداغ و حوسەین حاجییڤ وەک یەکەم سەرۆکی کۆمیتەی بەڕێوەبەریتی حکومەتی خۆجێیی دیاری دەکرێت و سەبارەت بە جوگرافیای ئەوە هەرێمە دەڵێت» :ئەم هەرێمە دەکەوێتە نێوان ئازەربایجان و :ئەرمەنستان لە باکوورەوە بۆ باشوور ئەم ناوچانەە دەگرێتەوە کەڵباجار، لاچین، قوتابلی و بەشێک لە ناوچەی جوانشیری ئەمرۆ«)هەورامی،٢٠٠٦ :٨-٧١ (

لە باسی »کوردی پشت قەفقاس لە سەرژمێریەکانی رووسی و سۆڤێتیدا«لە زمانی بوکشپانەوە دەنووسێت» :هیچ بایەخێک نەدراوە بە سەرژمێری و دیاریکردنی ژمارەی کوردەکان .کاتێک دەسەڵاتدارانی قەفقاس لە سەردەمی رووسیای قەیسەریدا کەوتنە ڕاوەنان و دەربەدەرکردنی کورد، دواتر دەسەڵاتدارانی رەگەزپەرستی هاوسێی کورد لە ئازەری و ئەرمەنی و جۆرجی هاتنە سەر دەسەڵاتی موساواتیەکانی ئازەربایجان و داشناکەکانی ئەرمەنستان و مەنشەویکەکانی جۆرجیا و پاشانیش درێژەیان بە هەمان سیاستدا کە دەسەڵاتدارانی سۆڤێتیدا پێڕەیان دەکرد و .هەموویان هەوڵی سرێنەوەی ناسنامە و تواندنەوەی کوردیاندا سەرەنجام سەردەمی ستالین بە تۆپزی گوێزرانەوە بۆ ئاسیای ناوەڕاست و کازاخستان و سیبریا .کاتێک کورد بۆ دوو نەتەوەی جیاواز)کورد و ئێزدی (دابەش کرا لە ترسی دەسەڵاتداران و دەستکاری نەکردنی ئیش و کار و سامان و ماڵیان ناوو نەتەوە یا

زمانی زگماکی خۆیان لە سەر نەتەوەی دەسەڵاتداری ئەو کۆمارە نووسی کە تێیدا دەژیان..کاتێک کورد قەوارەیەکی نەبووبێ ..دەبێ لەو بارودۆخەدا سەرژمێری راستەقینەی کورد چۆن کرابێ«)هەورامی،٢٠٠٦ :٨١(

«نووسەر لە بەشی »ژمارەی کوردی سۆڤێت لە سەرژمێریەکاندا پێوایە سەرچاوە کۆنەکان ئەو راستییە دەسەلمێنن کە هاتنی هۆزە تورک زمانەکان بۆ هەرێمی قەفقاس و ناوەڕاست تەنگی هەڵچنی بە دانیشتوانی ئەو هەرێمە لەوانە گەلانی ئیرانی زمان)کورد و ئەسەتین و تاتەکان (..بە تایبەت لە نێوان سەدەکانی)١٠-١٤ ( )هەورامی،٢٠٠٦ :٩٢ (بۆ وێنە لە سەرژمێری ١٨٩٧ کورد نزیکی ١٠٠ هەزار کەس تۆمار کراوە بەڵام پاش سەت ساڵ هەر ئەو ژمارە نووسراوە و هەر دەڵێی کوردەکان زاووزێیان نەکردووە و لە سەرژمێری ١٩٧٠ کورد هەشتاونۆ هەزارە و هەورامی لەمبارەوە دەنووسیت:لە سەرژمێریەکاندا کوردەکاندا نەنووسراون یا خەتیان بەسەردا کێشراوە و جێگەیان بەتاڵە)هەورامی،٢٠٠٦ :٩٦ (و هەروەها زۆرجاریش لە سەرژمێریەکاندا هەندێ کوردی ئازەربایجان و ئەرمەنستان لە ترسی گوشار و ئەزموونی تاڵی رابردوو و بۆ خۆلادان لە زۆر کێشە و تەنگ پێ هەڵچنین خۆیان بە نەتەوەی دیکە نووسیوە یا لە ئەرمینیا خۆیان بە ئێزدی ناونووس کردەووە ئەم تراژیدیانە هەر بەردەوامە)هەورامی،٢٠٠٦ :٩٧ (هەورامی لە درێژەی باسەکەیدا و بۆ سەلمەندنی سرێنەوەی کورد لە سەر ژمێییەکاندا

دەڵێت :ساڵی ١٩٥٩یش سەرژمێرییەکی دیکە گشتی لە یەکێتیی سۆڤێتی کراوە واتە پاش بەرزۆر ڕاگواستنەوەی کورد لە ساڵی ١٩٣٧ و ١٩٤٤ دا بۆ کازاخستان و ئاسیای ناوەڕاست و سیبریا لەم سەرژمێریەدا ژمارەی کوردی ئازەربایجان ٥٨٨٧ کەسە)کە چی لە سەرژمێری ١٩٢٦دا هەر لەم کۆمارە ٤١٢٨٣ کەس کورد بووە (ژمارەی کوردی ناگورناقەرەباغ ١٧٩٠ لە کۆماری گورجستان ١٦٢١٢ لە قرقیزیا ٤٧٨٣ ، لە ئەرمنیا ٢٥٦٢٧ کەس بووە .لە کاتێکدا ژمارەی کوردی کازاخستان و ئوزبەکستان گواستراوەنەوە .بە پێی سەرژمێری ١٩٧٠ ژمارەی کورد لە یەکێتییی سۆڤێت ١١٦ هەزار کەسە)هەورامی،٢٠٠٦ :١٠٣ (

بەشی دووەم :بە نێوی »کوردستان و کورد و بەختیاریە

کان لە فەرهەنگ و ئینسکلۆپیدیای رووسی-سۆڤیتدا«، نووسەر لەم بەشە بە پێی گوزارەشتی بەرگی ١٧ چاپی ساڵی ١٨٩٦ ل ٧٠-٦٩ دەنووسیت»:نە لە دەرباری عوسمانی و نە ئێران ئەوندە هێزو توانایان نەبوە کە بتوانن تەواوی ئەم وڵاتە بخەنە ژێر دەستی خۆیان«)هەورامی،٢٠٠٦ :٢٢ (و هەروەها بە پێی فەرهەنگی ئینسۆ کلوپیدیایی بەرگی ٣٦ ساڵی ١٩١٤ لا ٢١-٢١٩ دەنووسیت»:ئەوانە بۆ دەسەڵاتدارانی تورک، هیچ کاتێک کێشەی زۆریان پێک نەهێناوە لە لایەکی دیکەوە پەرش و بڵاوی و لەیکداپڕانی هۆز و خێلەکانی کورد و هەستی لاوازی نەتەوەیی

یان بوونەتە کۆسپی بەردەم یەکگرتنی راپەڕینی کوردەکان دژی تورکیا جگە لەوە دەوڵەتی تورک توانیی کەڵک لە دوژمنایەتی کورد و ئەرمەن وەربگرێ و کوردەکان دژی ئەرمەن هان بدات«)هەورامی،٢٠٠٦ :٢٤ (

سەبارەت بە زمانی بەختیارییەکان بە کەڵک وەرگرتن لە فەرهەنگی ئینسۆ کلوپیدیایی بەرگی ٣ ساڵی ١٨٩١ لا ٢١٤ دەنووسیت»:بەختیارییەکان بە زاراوەکانی کوردی دەدۆین و بە : وتەی ریچ ئەوانە کوردی هەرە ڕەسەنن)«هەورامی،٢٠٠٦ ٢٥ (و سەبارەت بە رەچەڵەکیان بە ئاماژەدان بە فەرهەنگی ئینسۆ کلوپیدیایی نوێ بەرگی ٥ ل ٤١٦ دەنووسیت :بنەچەو رەچەلەکی هەندێکیان]بەختیاریەکان[فارس و هەندێکیشیان کوردە)هەورامی،٢٠٠٦ :٦-٢٥ (

بەشی سێهەم :بە نێوی»داشتاکەکانی ئەرمەنستان و موساواتییەکانی ئازەربایجان« تەرخانکراوە بۆ باسکردن لە سیاسەتی داشناکەکانی ئەرمەنستان وموساواتییەکانی ئازەربایجان دەرهەق بە نەتەوەی کورد .نووسەر ئاماژە بە سیاسەتی چەوت و سرێنەوەری ئەم دوو گرۆپە لە ئاست کوردی قەفقاس دەکات و دەنووسیت »:هەرچۆنیک بێ، لەم بەرهەمەدا بەڵگە زۆرە لە سەر سیاسەتی کوردی سەردەمی ڕووسیا و دەسەڵاتدارێتی موساواتیەکانی ئازەربایجان و داشناکەکانی ئەرمەنستان و

سۆڤێتی، کە یەک لە یەکتر نامرۆڤانەتر بوون«)هەورامی،٢٠٠٦
: ٧٠)

بەشی چوارەم :بە نێوی »ڕوونکردنەوە« تەرخانکراوە بۆ ڕەخنەی گرتن لەو لایەنانە کەوا ماوەیەکی زۆر باسیان لە سیاسەتی ئیجابی رووسیا دەرهەق بە کورد کردوە و لەم بارەوە دەنووسیت »:بە ڕای هەندێ کەس و لەوانەی وا لە رووسیا دەرسیان خوێندوە گوایە کوردی سۆڤێت وەک گەلانی دیکە خاوەنی کوردی ئەوەێ کوردی دنیایەکی دیکەیە و...مافی یەکسانن و بەختەوەر و پێشکەوتوون و ئەوەی بۆ کورد کراوە لە هیچ وڵاتێکی دیکەی دنیادا نەکراوە و گەلێک درۆی شاخدارو هەڵبەستراوی لەو چەشنە«)هەورامی،٢٠٠٦ :٨٩ (و لە درێژەدا دەڵێت»:بەرهەمی زۆربەی کوردناسەکانی سۆڤێت پێش ئەوەی زانستیانە و مێژوویی و بابەتیانە بێ ئایدۆلۆژیانە و بە مەبەست بووەو، بە گشتی سۆڤێت توانی بزووتنەوەی کورد لە پەیوەندی گرتنی بە رۆژئاواوە دابڕێ و دووری بخاتەوە«)هەورامی،٢٠٠٦
: ٩١)

بەشی پێنجەم بە نێوی »بەڵگەنامەی نوێ لە بارەی کوردەکانی سۆڤێتەوە« باس لە سیاسەتی رەگەزپەرستانەی دەسەڵاتدارانی ئازرەبایجان و ئەرمەنستانی سۆڤێت دەرهەق بە کورد دەکات و دەنووسیت»:بەرێوەبەردنی سیاسەتی رەگەزپەرستانەی

دەسەڵاتدارانی ئازەربایجان و ئەرمەنستانی سۆڤێت)وەک نووسینی کوردەکانی ئازەربایجان بە ئازەری و ئەرمەنستان بە ئەرمەنی و داسەپاندنی ناوو فامیلی ئازەری و ئەرمەنی و بێ بەشکردنیان لە خوێندن و زمانی زگماک و موسڵمان و ناموسڵمان بوونیان لە سەر ژمێریەکاندا (پیسترین و تاوانبارترین کردەوەی بەلشەویکەکان بوو ..جگە لە هەڵوەشانەوەی کوردستانی سوور لە)١٩٣٠-١٩٣٣ (دا و دوورخەستنەوەی قۆناغ بە قۆناغ کوردەکان«)هەورامی،٢٠٠٦ :١٠٥ (و هەروەها سەبارەت بە سیاسەتی تورکیا دەنووسیت»:گومان لەوەدا نییە کە بە پێی ئەم بەڵگەنامە و دۆکیومێنتانە، تورکیا دەوری سەرەکی لە نەهێشتنی قەوارە و ناسنامەی کوردی سۆڤێتدا گێڕاوە«)هەورامی،٢٠٠٦ : ١٠٨ (

هەورامی هەر لەم بەشەدا ئاماژە بە کوردستانی سوور و هەڵوەشانەوە دەکات و دەنووسیتت » :کوردستانی سوور لە ١٩٣٠دا هەڵوەشێندرایەوە و ساڵی ١٩٣٥ نەیانهێشت کۆبفرانسی کوردناسی لە باکۆ بگیرێ و پاشان هەومم دام و دەزگاو پەیمانگەو قوتابزانەکانی کوردی لە سۆڤێت داخران تورکیا دەوری سەرەکی لەم تاوانانەدا هەبوە کە چی لە سەردەمی دووەهەمین جەنگی جیهانیدا رژێمی بەلشەویکی سۆڤێتی بە سەرۆکایەتی ستالینی رێبەری کرێکارانی جیهان و ئازادکەری گەلانی چەوساوە فەرمانیدا کوردەکانی سۆڤێت لە کۆمارەکانی ئازەربایجان و ئەرمەنستان بۆ سیبریا و ئاسیای ناوەڕاست بگوازرێنەوە بە

بیانووی ئەوەی کە ئەم کوردانە هاوهەستی دەوڵەتی تورکیای لە کاتێکدا نەک تەنیا کوردی...هاوپەیمانی ئەڵمانیای نازین سۆڤێت بەڵکوو کوردی بەشەکانی دیکە دژی هاوپەیمانی ئەڵمانی نازە- واتە تورکیا و ئێران- بوون)هەورامی،٢٠٠٦ :١٠٩(

بەشی شەشەم :بە نێوی »کۆنفرانسی سەرتاسەری کوردناسی لە ساڵی ١٩٣٤ «باس لە کۆنفرانسی سەرتاسەری کوردناسی لە ساڵی ١٩٣٤ و داخوازییەکانی کۆنفرانس دەکات و دەنووسیت: ماڵی فەرهەنگ لە سەر داخوازی پەیمانگەی مێژووی» کولتوورەکانی ئەرمەنیا و کۆمیتەی ئەلفووبێی نوێی سەر بە دەوڵەتی ئەرمینیا ئەم کۆنفرانسەیان ساز کرد و لەم کۆنفرانسەدا نزیکەی ٣٠ نوێنەری زەحمەتکێشانی کوردی ئەرمینیا و ئازەربایجان و جورجیا و هەرێمی نەخچەوان و ئاجارستان و کوردناس شارە ناوەندیەکانی یەکێتیی سۆڤێت بەشدارییان تێدا کرد«)هەورامی،٢٠٠٦ :١١٤ (و ئەم بریارانە پەسەند کران»:رێکخستنی کۆمیسیۆنەکانی زمانێکی ئەدەبی یەکگرتووەی کوردی و رێنووس و زاراوەسازی زمانی کوردی بۆ گەشەپێدان بە زمانێکی ئەدەبی یەکگرتووی کوردی، بەکارهێنانی زمانی غەیەک بۆ ئەم زمانە، پێکهێنانیکوردەکانی ئەرمینیا وەک بنا ناوەندێکی کوردناسی سەرتاسەری لە ئاستی سۆڤێتدا .نووسەر لە درێژەدا ئاماژە بە بەستنی کۆنفرانسی دووەم لە ساڵی ١٩٣٥ لە ئازەربایجان و رێکخستنی بەشێکی کوردناسی لە زانکۆی ئەرمینیا)هەورامی،٢٠٠٦ :١١٦ (دەکات و خاڵی گرنگ

دەرخستنی بەڵگەیەکە کە باس لە لەمپەر دروستکردنی وڵاتی تورکیا لە ئاست مافی سەرەتایی کورد دەکات بۆ وێنە نامەی نوێنەرەی وەزارەتی دەرەوەی یەکێتیی سۆڤێت..سکوبلیوڤ.م بۆ وەزیری کاروباری دەرەوەی یەکێتیی سۆڤێت بە ژمارەی نهێنی ٧٦ لە ٢٨/١٢/١٩٣٤ دەخاتە روو کە دەنووسیت»:من داوام لە هاوڕێیانی ئەرمەنی کرد بە هۆشیارییەوە مامەڵە لە گەڵ کێشەی کورددا بکەن و لێ دوورەپەرێز بن بە تایبەت هەستیاریی دەوڵەتی کۆنسوڵەکانی..٠٠٠تورکیا بەرانبەر بەم کێشەیە لە بەرچاو بگرن تورکیا سەبارەت بە پەیوەندی کورد و ئەرمەن گوشاری تا ڕادەیەک توندو تیژیان دەکرد«)هەورامی،٢٠٠٦ :١٤٨ (

بەشی هەفتەم :بە نێوی »هێندێ ڕاستی ی مێژوویی« باس لە ئامانجەکانی ئەم لێکۆڵینەوە دەکات و دەنووسیت»:مەبەستی لێکۆڵینەوەکەم چەندین خاڵی سەرەکی بوو، لەوانە :بە پێی سەرچاوەکانی رووسی-سۆڤێتی بەشێکی کوردستان لە ئەنجامی شەرەکانی رووسیاوە لە گەڵ تورکە عوسمانیەکان و شاکانی ئێراندا لە سەدەی نوزدەهەمدا کەوتە سەرخاکی ئیمپڕاتۆریی رووسیا، ئەم بەشەی کوردستان درێژەی نیشتمانی کوردانە واتە گەلێکی دیکە ناکەوێتە نێوانیان، دووەم:کوردستانی بن دەستی رووسیا هەتا هاتنە سەرکاری بەلشەویکەکان لە ١٩١٧دا بە هۆی شەڕە ماڵوێرانکەرەکانیانەوە تووشی زەرەرو و زیانێکی ماڵی و گیانی بوو بە چەشنێک کە ژمارەیەکی زۆری گوند و خانووبەرەیەکی کوردان بە یەکجاری وێران و خاپوور کران و زۆربەی

دانیشتوانیان ناچاربوون بەرەو پارچەکانی دیکەی کوردستان هەڵبێن و بۆ هەمیشە بواری گەرانەوەیان پێ نەدرێ و لە ئێران و تورکیایش بە بیانووی ئەوەی کە ئەوان خەڵکی وڵاتێکی دیکەن دەیانگوازنەوە بۆ دەرەوەی کوردستانی بن دەستیان یا ناهێڵن لە ناوچە سەرسنووریەکاندا جێگیر ببن، سێهەم:تراژیدیای کوردی کوردستانی سۆڤێت لە سەردەمی دەسەڵاتدارێتی بەلشەویکەکاندا تا ڕووخانی یەکێتیی سۆڤێت چەندین قۆناغ و کێشەی گرنگ دەگرێتە خۆ، وەک سەرژمێری کوردان بە پێی سەرژمێریەکانی سۆڤێت، دروستبوونی کوردستانی سوور)١٩٢٣-١٩٣٠ (و هەڵوەشانەوەی کۆنفرانسی کوردناسی ١٩٣٤ بە زۆر ڕاگویزانی ساڵانی ١٩٣٧ و ١٩٤٤ و درێژەی تراژیدیا و نەگەرانەوەیان بۆ شوێنی باووباپیرانیان،چوارەم :تاوانەکانی رژێمی سۆڤێتد بەرامبەر بە گەلی کوردی وڵاتەکەی خۆی دەکری تەنیا لە چوارچێوەی جینۆساید و پاکتاوی ڕەگەزی لێی بکوڵرێتەوە،پێنجەم :پاش مردنی ستالینی دیکتاتۆرەکەی کریملین لە ١٩٥٣دا و هاتنە سەر کاری خرۆشچوڤ و ڕەخنەگرتنی توند لە کۆنگرەی بیستەمی پارتی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤێت و شەرمەزارکردنی ئەو تاوانانەی ستالین بەرامبەر بە گەلان و کۆمەڵگەی سۆڤێتی کردوونی تا رووخانی ئەم رژێمە بوار بە کورد نەدرا بۆ نیشتمانەکەی بگەرێتەوە و قەوارەکەی خۆی دابمەرزێنێتەوە)هەورامی،٢٠٠٦ :٥٤-١٥٠ (

بەشی هەشتەم :تەرخانکراوە بە باسکردن لە »گەلانی بە زۆر ڕاگوێزراو)سەردەمی حوکمی ستالین «(هەورامی سەبارەت بە چارەنووسی کورد وەک گەلێکی بە زۆر ڕاگوێزراو دەنووسیت:تەنیا کورد نەیتوانی بگەڕێتەوە سەر قەوارەی خۆی لەبەر ئەوەی نە دەوڵەتێکی کوردی بوو بەرگری بکات نە وڵاتانی داگیرکەری ئەرمەن و ئازەری ئیزنیاندا)هەورامی،٢٠٠٦ :٨٣-یژەدا و بەشی یەکەمی ئەم باسە بە نێوی »کورتە١٨٠ (و لە در زانیارییەک سەبارەت بە گەلانی دوچاری شاڵاوی بەزۆر ڕاگوێزانی ستالین و رژێمەکەی« نێوی ئەم گەلانە وەک گەلانی بە زۆر ،ڕاگوێزراو دەبات »:بالکارەکان،یۆنانیەکان، فینلەندیەکان ئینگووشەکان، کالمیەکان، قەرەچایڤەکان، کۆریەکان،ئەڵمانیەکانی ،سۆڤێت، تاتارەکانی کریم .تورکە میسخیتیەکان، چیچێنیەکان ئێرانەکان و نەتەوەکانی تر)هەورامی،٢٠٠٦ :٢٠٠٣-١٨٤(

و لە بەشی دووەم باس لە لێکۆڵینەوە و کتێب دەربارەی گەلانی بەزۆر ڕاگوێزراو دەکات وەک »ئەمە ئاوا بوو لە نووسینی خاتوو سفیتلانا عەلییڤایە لە ساڵی ١٩٩٣ «و»قەفقاس :گەلان لە قافڵەی شەمەندەفەریەکاندا نووسینی نیکولای فیدرۆڤیچ بوگابە ١٩٩٥ «و»کۆنفیدراسیۆنی گەلانی سەرکوتکراوی رووسیای «فێدراڵ ١٩٩٣ ، کۆکردنەوەی ئیسماعیل ئیبراهیمۆڤیچ عەلییڤ و»کوردەکانی ئازەربایجان لە نووسینی بوکشپان (هەورامی،٢٠٠٦ :٥٠-٢٠٤)

هەورامی لە بەشی سێیەمی ئەم باسە چەندین نامە و راپۆرت و بریارە لەم بارەوە دەخاتە روو بۆ وێنە »ژمارەی ڕاگوێزراوە تاییەتەکان لە وڵاتدا تا سەرەتای مانگی ئوکتۆبەری ١٩٤٥ دوو ملیۆن و پەنجاە هەزار کەسە لەوانە تورک و خیمشین و کورد ٨٨٨٠٠ کەس« بە پێ گوزارەشتی سەرۆکی بەشی راگوێزراوانی سەر بە وەزارەتی ناوخۆی یەکێتیی سۆڤێت ،کوزنیتسوڤ.م (هەورامی،٢٠٠٦ :٣١٨-٢٥١)

نووسەر لە بەشی چوارەمی ئەم باسە، چەندین بیرەوەری ڕاگواستن دەنووسێتەوە بۆ نموونە :بیرەوری»مودار عوسمان گۆڤاری لیتراتورنی لە قرقیزستان ١٩٩٨٢ لا ١٠٦-٩٦ ، نادر کەریم، رۆژنامە سەیوز ژمارە ٣٨ ساڵی ١٩٩٠ ، ئەنوەر نادیرۆڤ ، هەرێمی چیمکەنت ١٩٩٠ ، عەزیز عەلیێڤ ئالمائاتا ١٩٩١ سەلاحەدین قاسیموڤ)هەورامی،٢٠٠٦ :٥٣-٣١٩ (

بەشی نۆهەم :بە نێوی »نامەکانی نێردراوان بۆ سەرکردایەتیی سۆڤێت و ڕووسیای فیدراڵ« باس لە ڕێکخراوێکی کوردی سۆڤێت بە نێوی »یەکبوون« دەکات کە چەندین نامە ئاراستەی گەرباچۆڤ، و سەرۆکی پارلەمان سیرگەیڤیچ)دوو نامە (بۆ یلتسین، بۆ سەرۆک کۆمار و سەرۆک پەرلەمانەکانی کۆمارە سەربەخۆکانی سۆڤێتی پێشوو .دەخاتە روو)هەورامی،٢٠٠٦

٤٠٠-٣٦٥ .(هەورامی سەبارەت بەم نامانە دەنووسیت»:ئەم: نامانە لە لایان کۆمەڵە یا ڕێکخراوێکی کوردی سۆڤێتەوە یەکبوون« ئاراستە کراون.رێکخراوەکە بە ڕەسمی لە وەزارەتی» دادی سۆڤێتدا وەرگیراوە و مۆرکراوە .یەکبوون بە زۆری لە لایان کوردی ئۆتۆنۆمی کوردستانەوە)واتە کوردستانی سوور یا کوردی ئازەربایجان (ریکخراوە.نامەکانی یەکبوون باس لەوە دەکەن کە سەردەمی سۆڤێت بە ئاشکرا و راشکاوی نەیانوێراوە لە رێگەی ڕێکخاوەی سیاسی یا کۆمەڵایەتی یا کولتووری یا بە ڕێگەی رۆژنامە و رادیۆ و خۆپیشاندا و مانگرتن لە کێشەکان بدوێن .بە فەرمی لە دەزگا راگەیاندنەکان لە کورد نەدەوان و لێیان نەدەنووسی چونکە کورد قەوارە و ناسنامەیەکی نەبوو تا باسی بکەن.نووسەرانی نامەکان ژیرانە و بێ پەردە لە تاوانەکانی ڕژێمەکانی سۆڤیت بەرامبەر بە کوردی سۆڤێت بگرە دژی کوردی دەرەوەیش دەدوێ کە گەلی کوردی سۆڤیەتی لە ناو بردوە.سۆڤیت چۆن هێشتوویەتی ئەو هەموو کوردە لە ئۆزبەکستان و قرقیزستان یان ئەرمەنستان دەربکەن؟.لە نامەکاندا باسی ئەوە دەکرێ کە دەسەڵاتدارانی سۆڤێت نە تەنیا هیچیان بۆ بووژانەوە و پێشکەوتنی دا نەکردووە، بەڵکوو...کورد لە بواری زمان و کولتوور و ئەوەیش کە هەیانبووە لە دەستیان داوە و لە بەر نەبوونی ناسنامە و قەوارە و پرژوبڵاوییان لە ناو گەلانی تردا تواندوویاننەتەوە. خاڵێکی تر کە پێویستە ئاماژەی بکرێ، وەڵامی کاربەدەستانی سۆڤێت بە کوردەکانی سۆڤێتە کە دەبێ جارێ لە بەر شەڕی ئیران و عیراق بوەستن.لە نامەیەکدا هاتووە دەسەڵاتدارانی ئازەربایجان

له ئازەربایجان به كوردەكانیان وتووه ڕووسەكان خاك یا وڵاتەكەی ئێوەیان داگیركردوە بڕۆنە لای ئەوان .لە ڕاستیشدا هەروایە .كوردە ئاوارە و بێ دەرتانەكانی سۆڤیت بە هۆی شەڕی نێوان ئازەربایجان و ئەرمەنستانەوە لە سەر ناگورناقەرەباغ و لە بەر هۆی ئابووری و سیاسی پاش تێكچوونی سۆڤیت پەنایان بۆ كۆماری ڕووسیا برد .دەیانزانی دەسەڵاتدارانی سۆڤێت و ڕووسیا هیچیان بۆ ناكەن و داوا دەكەن لە ناوچەكانی ڕووسیادا شوێنیان بۆ دیاری بكرێ و چەشنە ئۆتۆنۆمی یا بدرێتێ تا لەوێ بە ئارامی خۆیان هەبێ و لە ...پێكەوە بژین و كاربكەن و قوتابخانە و فەوتان و توانەوە و سووكایەتی پێكردن و ڕاكردن لەم شارەوە بۆ ئەو شار ڕزگاریان ببێ بەڵام ئەم داخوازەشیان جێبەجێ نەكرا.گرنگی نامەكان بۆ كاربەدەستانی یەكێتیی سۆڤێت لەوەدایە كە ئاماژە بە نامە و داخواز و دەستەكانی نوێنەرایەتی كورد لە .سەردەمی خرۆشچۆف و بریژینڤ و هەتا گەرباچۆڤ دەكەن ڕژێمی سۆڤێتی كە ئامادە نابێ مافە زەوتكراوەكانی گەلی كوردی سۆڤێت بگەڕێنێتەوە و كوردەكان هەست دەكەن نامۆن بەم دەسەڵاتە، پێشنیار دەكەن)دەپاڕێنەوە (لە ناوچەیەكی هەر كۆمارێک بێ كۆیان كەنەوە، لەو شوێنانەدا كە چۆڵن و كەسیان تێدا نییە .لە نامەی یەكەمی كۆمەڵە یەكبووندا بۆ گەرباچۆڤی سەرۆكی دەوڵەتی سۆڤێت هاتووە :ئەمەش ڕاستیەكی مێژووییە و حاشای لێ ناكرێ كە ستالین و بێریا بە دوورخستنەوەی بەڵام...كوردەكانی فەفقاس تۆڵەی خۆیان لە كورد سەندەوەتەوە تۆڵە سەندنەوە لە گەلێک بەو چەشنە و لە ناوەڕاستی سەدەی

بیستەم و ژێر سێبەری سۆسیالیزمدا نە تانیا تاوان بەڵکوو بە جینۆسایدیش دەژمێردرێ)«..هەورامی.٢٠٠٦ :٣٦٤- ٣٥٤ (

بەشی دەهەم :تەرخانکراوە بە باسکردن لە »ئێزدییەکان« :لە ئەساسدا ئەم بەشە باسکردنی وردە لە سەرجەم ناوچە ئێزدییەکانی رووسیا و کوردستانی عیراق و تورکیا و ژمارەیان و باس لە بارودۆخی نالەباری سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و تەندروستیان، چەندین پێشنیار ئاراستەی ئێزدیەکان دەکرێت: وەک نوێنەرێکی کورد لە پەرلەمان هەبێ، ئامادەکردنی کادری کوردی،چاپکردنی کتێبی قوتابخانە لە بواری زمان و ئەدەبیاتی کوردی،دیاریکردنی لانی کەم سەعاتێک لە مانگێکدا بۆ بەرنامەی تەلەفزیۆنی کوردی،ڕەخساندنی گەیاندنی رۆژنامە بۆ گوندەکان و.. (هەورامی.٢٠٠٦ :١٥ -٤٠١)

ئەم بەشە وەرگێرانی کتێبی نەتەوەکانی دانیشتووی ئەرمەنیا و دوو گوتاری جەمال سەداخیان سەرۆکی کۆمەڵایەتیەکانی فۆندی نێونەتەوەیی ئێزدییەکان)هەورامی.٢٠٠٦ :٩ -٤٠١ (و سەردار سەرۆکی بەرێوەبەرایەتی شوورای رۆشنبیرانی کوردی کۆماری ئەرمینیایە)هەورامی.٢٠٠٦ :١٥ -٤٠٩ (

بەشی یازدەهەم :بە نێوی »ڕووخانی ئیمپڕاتۆریی سۆڤێت و قووڵبوونەوەی تراژیدیای کەمە نەتەوە وگەلانی

دەربەدەرکراو«باس لە گەڕانەوەی ئومید لە سەردەمی گەرباچۆفدا دەکرێت و بەڵام بە هۆی هەڵوەشانەوەی سۆڤێت و راگەیاندنی سەربەخۆیی کۆمارەکانی پێشووەوە کە لە ٨ کۆماریاندا کورد هەبوون و دەرچونیان لە ژێر دەسەڵاتی مۆسکۆ کێشەی کوردی سۆڤێت و گەلانی تری بە زۆر دەرکراوی وەک کورد، تراژیدیاەکی خەمبارتری بە خۆوە بینی ئیتر ناوەندێک نەما ئەو گەلانە پەنای بۆ بەرن و کۆمارە نوێکانیش سەرکردەکانیان هەر ئەندامی سەرکردایەتی پارتی کۆمۆنیستی یەکێیتیی سۆڤێت و دەوڵەتەکەی بوون .ئەوان شۆڤینی و ناسیۆنالیست و دینی و رەگەزپەرست بوون)هەورامی.٢٠٠٦ :٤١٧ (

بەشی دوانزەهەم :تەرخانکراوە بۆ باسکردن لە »بڕیارێکی بێ سەروبەر لە ڕووسیا سەبارەت بە کوردە ئێزدیەکان« نووسەر باس لە بڕیاری ئوکتوبری ساڵی ٢٠٠٢ سەرژمێری دانیشتووانی ئەم وڵاتە دەکات کە ئێزدی وەک نەتەوەیەکی جیاواز ناوزەد دەکەن)هەورامی.٢٠٠٦ :٣١-٤٢٤ (و بە وردی باس لە هۆکارەکان و ئاکامەکانی ئەم بڕیارە دەکات :نەیار و ناحەزانی کورد ئەمرۆ لە ڕووسیا دەیانەوەێ بەم چەشنە ژمارەی دانیشتوانی کورد دیاری نەکرێ و سبەینێش لە کۆمارەکانی تری پێشووی سۆڤێتدا کە کوردیان تێدا دەژە لە سەرژمێریەکانیاندا وێنەی ئەرمەنستان و ڕووسیا دووپات بکەنەوە)هەورامی.٢٠٠٦ :٤٣٠ (

بەشی سیزدەهەم :بە ناوی »تراژیدیای کوردەکانی سۆڤێت و بێ دەنگییەکانی گشتی« باس لەو هۆکارانە دەکات و لەو بڕوادایە»نەبوونی قەوارەی سیاسی، نەبوونی نوێنەری چاودێر لە یۆ ئەن ، دەرکردنیان لە ماڵ و نیشتمان ، لکاندنی فامیلی گورجی و ئەرمەنی و ئازەری، سووکایەتی و لێدان و هەڕەشەی سەرکردنیان، نەبوونی دەوڵەتی کوردی بۆ بەرزکردنەوەی دەنگی کورد، کوشتنی خەونی گەرانەوەی کورد بۆ نیشتمانیان،«)هەورامی.٢٠٠٦ :٥٧- ٤٢٢ (هۆکار و دەرنجامی .تراژیدیای کوردەکانی سۆڤێت و بێ دەنگییەکانی گشتیە

بەشی چواردەهەم :تەرخانکراوە بۆ بابەتی»سیاسەتی ڕابوردوو وئێستای ڕووسیا بەرامبەر بە کێشەی کورد«

نووسەر لەو بڕوایەدایە سەرەرای ئەوە کورد بەردەوام لە خزمەتی رووسدا بووە و »پەیوەندی و دۆستایەتی کورد و ڕووس مێژینەیەکی دیرۆکی هەیە و رۆڵی کورد لە پەرەسەندنی ئەو ئێمپڕاتۆریە گەورەیەی ڕووسیادا شتێکی شاراوە نییە «.بەڵام بە درێژایی حەفتا ساڵی تەمەنی ڕژیمی سۆڤێت، زۆربەی هێزێ ،سیاسیەکانی کورد لە خزمەتی سیاسەتی دەرەوەی سۆڤێتدا بوون کە زیانێکی قەرەبوونەکراوی بە چارەنووسی کورد گەیاند«)هەورامی.٢٠٠٦ :٣-٤٦٢ (

بەشی کۆتایی :بە نێوی بەڵگەکان، لەم بەشە نووسەرنەخشەی کوردستانی سوور و شوێنی نیشتێەجێی بوونی کورد لە ڕووسیا و چەنددن بەڵگەنامە بە زمانی ڕووسی دەخاتە بەردەم خوێنەران)هەورامی.٢٠٠٦ :٨٧-٤٣٠ (

درەنجام :ئەم کتێبە جیا لە شێوازی خراپی چاپ و فونتی، شایانی سەرنجدان و خوێندنەوەیە و دەکرێت لە رێگەی ئەم کتێبەوە رەوتی سیاسەتی رووسیا و سوڤێیەت و کۆمارەکانی پێشووی سوڤێیەت دەرهەق بە کورد و پرسی کورد روون بکەرێتەوە و هەڵبەت زۆرتر دەکرێت وەک سەرچاوەیەکی باوەڕپێکراو بۆ بابەتی کوردستانی پشت قەفقاس تەماشای بکرێت.

بە گشتی ئەم کتێبە خاوەن ئەم خاڵە ئیجابیەنەی خوارەوە هەیە:

خوێندنەوەی رەوتی سیاسەتی رووسیا و سوڤێیەت دەرهەق بە کورد و بە تایبەت کوردستانی پشت قەفقاس، خوێندنەوەی رەوتی سیاسەتی دوو کۆماری ئەرمەنیا و ئازەربایجان دەرهەق بە کورد و پرسی کورد،خوێندنەوەی رەوتی توانەوەی کورد لە لایان رووسەکانەوە، ئاگابوون لە دەسەڵات و کیانێکی کوردی بە ناوی کوردستانی سوور لە قەفقاس، ئاگابوون لە سیاسەتی تورکیا

دەرهەق بە کوردی کوردستانی سوور.،زانیاری سەبارەت بە شوێن نیشتەجێبوونی و ڕێژەی کورد لە قەفقاس،باسکردن و ئاماژەدان بە دەسەڵاتێکی کوردی بە نێوی کوردستانی سوور بۆ یەکمجار.

کەموو کۆڕییەکان:

١.(نەبوونی شێواز و ڕەوشتێکی یەکدەست و دیاری مێژوونووسی

٢ (بابەتەبەندی و بەشبەندی بە پەلە و ناڕەوشمەند

٣. (هەڵەی ڕێنووس و چەند دەس بوونی ڕێنووس

٤ (لاوازبوونی باسی مێژووی کوردستانی سوور، ئەگەرچی نووسەر لە پێشەکی ئاماژەیە بەم خاڵەداوە کە ئەم کتێبە بە بۆنەی نەبوونی بەڵگەی کوردستانی سووری پێش دەسەڵاتی رووسیا پێویستە وەک بەرگی یەکەمی مێژووی کوردستانی پشت قەفقاسە

تەماشای بکرێت بەس بەم حاڵەوەش کەمترین ئاماژەی مێژوومەند بە کوردستانی سووری سەردەمی رووسیا و سۆڤیێیەت کراوە.

٥(نەبوونی بەشی سەرچاوە.

٦(نەبوونی شێوازی رفڕەنسدانی یەکدەست.

٧(ئەولەویەتدان بە بەڵگە لە باتی نووسینەوەی مێژوو بە پێ بەڵگە.

دەمێنێتەوە بڵێین لە بواری مێژووی کوردانی پشت قەفقاس و رەوتی سیاسەتی ڕووسیا سەبارەت بە کورد ئەم کتێبەی د.هەورامی لە ریزی بەرچاوترین کتێبەکانی بواری مێژووی کوردستانی پشت قەفقاسە .هەوڵی نووسەر بۆ بە دەست هێنانی بەڵگە و روونکردنەوەی سیاسەتی ڕووسیا و سۆڤیێیەت دەرهەق بە کورد و هەروەها پەردەلادان لە دەسەڵاتی نەناسراو و کەمتر ناسراوی کوردستانی سوور بۆ یەکەمجار، شایانی خوێندنەوە و سەرنجدان و پێزانینە.

سەنتەری زەهاوی بۆ لێکۆلینەوەی فیکریی ٢٠٢١.٠٥.٢٥